

BAROLARIN OLUMLU GİRİŞİMİ

Öğrendiğimize göre İstanbul Barosu, Türkiye'deki anti-demokratik yasaların dökümünü yapmak gibi bir karar almış. Baro bünyesi içinde ve her alanda ilgili ve uzmanların yardımıyla kurulacak çeşitli komisyonlarda bu nitelikte yasalar tesbit edilecek, gerekçeler hazırlanacak, İstanbul'da hazırlanan bütün Barolar Birliğine sunulacak. Bu şekilde ortaya çıkan metni görüşmek üzere Birlik olağanüstü kongreye gidecek ve tek maddeli bir gündemle yapılan çalışmadan alınan sonuçlar tartışılacak, karara bağlanacak. Böylece oluşan son metin de tahminimize göre, seçimlerden önce demokratik tavrı benimsemiş siyasal partilere sunulacak.

Son derece olumlu bir girişim bu. Baronun böyle bir işe girişmesi bizim için de özellikle sevindirici oldu. Çünkü bir iki yıldan beri, böyle bir çalışmanın ne kadar önemli ve yararlı olduğunu düşünüyorduk. Tanıdığımız hukukçu bilim adamlarından, **Birikim** için böyle bir araştırma yapmalarını rica etmiştik. Ama ne yazık ki, olumlu cevap alamamıştık. Bizim kendi çapımızda düşünebildiğimiz, en fazla, böyle bir çalışmayı kamuoyuna sunarak sorunun önemini vurgulamaktı. Şimdi görüyoruz ki, konuya, asıl sahibi sahip çıkmıştır ve bizim dergi çerçevesinde düşündüğümüz mütevazî profenin her bakımdan ve her düzeyde daha üstün ve yeterli bir şekilde gerçekleşmesi pratikte gündeme gelmiştir.

Türkiye'de demokrasinin gerçek anlamda kurulmasıyla ilgili tartışmaların bir hayli dar bir anlayışla, 141. ve 142. maddelerin varlığının tartışmasıyla sınırlan-

dığı, uzun süreden beri gözlemlendiğimiz bir olguydu. Bu maddelerin anti-demokratik niteliği, toplumsal gelişme ile göz çıkartacak kadar açık bir hale gelmekle birlikte, Türkiye'de demokrasi sorununu sadece bu kapsam içinde ele almak hiç şüphesiz çok sakıncalıydı. Çünkü demokrasi, bütün bir yapıyı içeren bir sorundur ve iki maddenin varlığı demokrasiyi engellemeyeceği gibi, yokluğu da demokrasiyi sağlamaya yetmez. Hukuk, içinde belli tutarsızlıklar barındırsa da, ister istemez bir sistemdir; şu veya bu maddeler değil, sistemin işleyişini belirleyen öğeler önemlidir.

Ceza Kanunu, 141-142 dışında anti-demokratik maddelerle dolu. Öyle ki, bu maddeler kaldırıldığında, başka maddeler aynı sonucu sağlamak üzere kullanılabilir. Bunun dışında, özellikle 12 Mart sıralarında getirilmiş maddelerle suçluluk kavramı bile değiştirilmiştir. Öte yandan, demokrasiyi imkânsızlaştıran maddeler yalnızca ceza kanunu içinde de değil. Dernekler kanunundan üniversiteler kanununa kadar, siyasal partiler kanunundan toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununa kadar, anti-demokratik hükümden geçilmiyor.

Bunları tesbit etmek, herkesten önce sosyalistlerin göreviydi. Başka demokratik kuruluşlarla, örneğin Cumhuriyet Halk Partisiyle, demokrasi konusunda ittifak da, 141-142 gibi, kendi başına sonuç sağlamaya yetmeyecek sınırlı konularda değil, böyle geniş bir platform üstünde görüşülürse olumlu olabilirdi. Şüphesiz, bütün bir hukukî yapının bir anda değiştirilmesi, en iyi niyetli demokratik kuruluşların bile kolayca sağlayacağı bir şey değildir. Ama şimdi hazırlanmakta olan çalışma, bu konuda uzun

vadeli bir perspektif sağlayacaktır.

Böylece, sosyalist politik partilerin başlatması gereken bir şeyi, bir demokratik kuruluş, bir meslek kuruluşu olan Barolar Birliği başlattı. Tahmin edilebilir ki, girişimin sahipleri, o kuruluşta yer alan devrimcilerdir. Ama kuruluşun bütünüyle bu girişime sahip çıkması, bir ikinci önemli noktayı gösteriyor. Baro gibi kuruluşlar, dünyanın pek çok yerinde son derece tutucudur. Türkiye'de de, yıllardan beri en tutucu kuruluşlar arasında yer almıştır. Bugünün Türkiye'sindeki demokratik mücadele, Barolar Birliği gibi kuruluşları da şerefli bir demokrasi mücadelesi içine çekiyor.

DEĞİNMELER

MEHMET H. DOĞAN'IN BİR ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE

Mehmet H. Doğan'ın, **Milliyet Sanat Dergisi**'nin 217. sayısında (4 Şubat 1977) Aysel Özakin'ın hikâyeleriyle ilgili bir eleştirisi yayımlandı. Doğan Özakin'ın **Sessiz Bir Dayanışma** adlı kitabını eleştirdiği bu yazısında, önce «uzun bir giriş» yaparak, «Hikâyecinin, romancının gözlemlendiği, yapıtında gerçekliğin, yapıt içindeki yeri nedir?» sorusunun karşılığını araştırıyor. Az sonra eleştireceğim bir tutumun benzerini benimsemekle suçlanmak için yukarıdaki sorudan sonraki anlamca birbirini bütünleyen bölümleri aktarıyorum:

«...Bir sanat ürünü ortaya çıkarmak amacıyla yazılan, çizilen şeye 'yapıt', eski adıyla 'eser' dediğimize göre, bunun, bir emeği, bir yaratma çabasını içermesi doğaldır. İnsan düşüncesinin, ak-

lının, dünyayı görüş ve kavrayış biçiminin büyük rol oynadığı bir yaratma çabasıdır bu. İnsanın gördüklerinden yeni bir şey yaratabilmesi için, öteki insanlara söyleyecek bir şeyi, önemli bir şeyi olması gerekir bu durumda. Sanatçıya, insanlara söyleyecek şeyi buldurtan da, hiç bir zaman tek başına akıl gücü, gözlem gücü ya da doğrudan yaştantısı değildir. Sanatçının dünyayı, olayları yorumlayış gücü; gördüklerinden, yaşadığından bir bireşime, çağının verilerine, çağının gerçekliklerine ters düşmeyen bir bireşime varma yeteneğidir.

«Ne var ki, toplumsal ve politik düşünce gücünün önemi ne derece büyük olursa olsun, bir sanat yapıtının ortaya çıkması için tek başına yeterli değildir. Bir yazardan, bir sanatçıdan beklediğimiz, başka yerlerde daha kısa, daha derli toplu ve daha açık şekilde bulabileceğimiz bir takım bilgileri yapıtındaki kişilerin ağzından aktarması değildir. Hele hele yapıtın içinde doğrudan kendisinin söylemesi hiç değil. Burada Engels'in, altıntısı çok yapılmış o sözlerini bir daha anmanın tam sırası işte: 'Yazarın görüşleri ne kadar gizli kalırsa eser o kadar iyi olur.' (Altını ben çizdim) Kuşkusuz bunu söylerken, okuyucusuna bilmece çözdürmesini ya da söylediklerini bir gizem kılıfına sarmasını istemiyor Engels yazardan. Okurunu, göstermek, anlatmak istediği şeyin özüne, kaynağına götürmesini, bilinçle kavranır bir duruma getirmesini bekliyor ondan. Bilimsel bilgi ile sanatsal bilginin sınırı iyi çizmesini istiyor.»

Gördüğü gibi, yeni, bilinmeyen düşünceler değil Doğan'ın sıraladıkları. Yalnız yazarın, sözü getirip Engels'in bir yargısına bağlaması ilginç. Üstünde durulması gereken de bu. Çünkü Doğan eleştirisini Engels'den alıntılattığı, ama kaynağını belirtmek gereğini duymadığı bu cümle üzerine kuruyor ve Özakin'ın iki hikâyesini örnek alarak, sığındığı otoritenin desteğiyle onu harcamak yolunu tu-

tuyor. Bu nedenle Mehmet H. Doğan'ın Özakin'ın hikâyeciliğiyle ilgili görüşlerine geçmeden önce benimsediği eleştiri tutumu üzerinde özellikle durmak gerekiyor. Yöntem demiyorum, çünkü Doğan hikâyeleri eleştirirken yöntemsizliği seçiyor, şu yukardaki düşünceleriyle çelişmekten bile sakınmıyor bu uğurda.

Son yıllarda yalnız edebiyat alanında değil her alanda sıkça raslanan yanlış, yanlış olduğu ölçüde de tehlikeli bir eğilim göze çarpıyor. Marx ve Engels'den alınan kimi cümleler karışık tezleri savunanlarca, kendi düşüncelerinin ya da tavırlarının doğruluğunu kanıtlamak amacıyla kullanılıyor. O cümlenin geçtiği metinde neyin anlatılmak istediğine hiç bakılmadan ya da bu bilinçli olarak gözardı edilip bir anlamda «tahrif»ten çekinilmiyor. Salt o cümlede anlatılmak istenilenle yetinilmesinin anlamı başka ne olabilir?

Basit olarak şöyle açıklayabiliriz bunu. Dilbilgisi kitaplarında cümlenin «yargı bildirdiği» belirtilir. Bir paragraf ise «anafikir» cümlesi dediğimiz bir cümleyle bu fikri açıklayan, geliştiren «yardımcı» cümlelerden oluşur. Bir cümleyi, başka cümlelerle birlikte olduğu bütünden soyutlayarak alırsanız, o cümledeki kelimelerin anlamlarından oluşan tek bir yargı vardır elinizde İsteddiğiniz biçimde yorumlayabilirsiniz onu. Şüphesiz, üstüne ve altına yeni cümleler ekleyerek. Bir örnek: Elli kişilik bir sınıf düşünelim. Alışılmış bir kompozisyon dersindeyiz. Bir cümle veriyor, öğrencilerden bu cümleyi açıklayıcı bir yazı istiyoruz. Sonuç, eli ayrı yazı olacaktır. İşte Marx ve Engels'den seçilen kimi cümlelerin kullanılışını yanlış bulurken anlatmak istediğim bu.

İyice somutlayabilmek için Mehmet H. Doğan'ın Engels'den alıntılattığı cümle üzerinde duralım. Bu cümle Engels'in Nisan 1888'de Margaret Harkness'e yazdığı bir mektupta geçiyor. Engels Harkness'in **City Girl** (Şehir Kızı) adlı romanı üze-

rine düşüncelerini yazdığı mektubunda gerçekçilik konusundaki görüşlerini açıkladığı için Marksist eleştiri alanında ayrı bir önemi var bu mektubun. Söz konusu cümle ise metnin «anafikir» cümlesi olmaması bir yana, değil geçtiği paragraftan, o paragrafın üstündeki ve altındaki paragraflardan bile bağımsız olarak alınmaz. Üstelik Engels hiç de Doğan'ın ona yakıştırdığı anlamda kullanmıyor bu cümleyi. En iyisi metne başvurmak.

Engels, **City Girl**'ün «gerçekçi doğruluğu» üzerinde durduktan sonra şunları yazıyor: «İleri sürebileceğim tek eleştiri, hikâyesinin tam yeterince gerçekçi olmayışı. Bence gerçekçilik, ayrıntıların gerçekliğinden başka, tipik durumlarda tipik kişilerin gerçeğe uygun gösterilmesi demektir. Sizin kişileriniz de, onları resmettiğiniz oranda, yeterince tipik. Ama onları çevreleyen ve olayı da doğuran ortamları için aynı şey söylenemez. **City Girl**'de işçi sınıfı kendini kurtarmayı ve hattâ kendini kurtarmaya kalkışmayı bile beceremeyen, edilgin bir kitle olarak görünüyor. Onu sefil yoksulluğundan kurtarma yolunda bütün çabalar dışarıdan, yukarıdan geliyor. Bu, 1800'ler ve 1810'ların, Saint Simon ve Robert Owen zamanının geçerli bir betimlemesi olabilirdi, ama aşağı yukarı elli yıldır savaştan proletaryanın çoğu kavgalarına katılabilme şerefini kazanmış, ve bütün bu zaman boyunca proletaryanın kurtuluşunun, işçi sınıfının kendi hedefi olduğu ilkesine göre hareket etmiş bir adam, 1887'de de durumun böyle olduğunu kabul edemez. İşçi sınıfı üyelerinin kendilerini kuşatan baskıya karşı devrimci yanıtları (response), insan olarak haklarını kazanmak için —yarı bilinçli ya da bilinçli— ihtiyaçlı çabaları, tarihin malıdır ve dolayısıyla gerçekçilik alanında yeri olduğunu iddia edebilir.

«Sizin katıksız bir sosyalist roman, biz Almanların **tendenzroman** dediğimiz çeşitten, yazarının toplumsal ve politik görüş-

lerini yücelten bir eser yazmamış olmanıza kusur bulmaya çalışmıyorum. Benim demek istediğimin bununla hiç ilgisi yok. Yazarın görüşleri ne kadar gizli kalırsa eser için o kadar iyi olur. Sözünü ettiğim gerçekçilik yazarın görüşlerine karşın da sızabilir esere. Bir örnek vereyim.»

Sonraki paragraflarda Balzac'ı örnek veriyor Engels. Onun **Comédie Humaine**'de, «Fransız 'sosyete'sinin dehşetli gerçekçi bir tarihini» verdiğini belirterek «soylular topluluğuna karşı gelişen burjuvazinin gittikçe artan baskısını bir tarihçi gibi» anlattığını söylüyor. Ondan «iktisadi ayrıntılar bakımından bile», zamanın profesyonel tarihçi, iktisatçı ve istatistikçilerinin tümünden» öğrendiğinden daha fazla şey öğrendiğini de ekliyor.

Engels'in Balzac üzerinde durmasının nedeni, kralcı olmasına karşın gerçekliği verebilmiş olmasındandır. Şöyle der: «Balzac'ın böylece kendi sınıf duygudaşlıklarını ve önyargılarını çiğnemek zorunda kalması, sevgili soylularının çöküşünün gerekliliğini görmesi ve onları bundan daha iyisini hak etmeyen kimse olarak anlatması; geleceğin gerçek insanlarını görmesi —o zaman için yalnız onlar vardı— gerçekçiliğin en büyük zaferidir ve koca Balzac'ın en büyük özelliği budur bence.» (Marx-Engels, **Sanat ve Edebiyat**, De Yayınevi, 1971, s. 47-50)

Görüldüğü gibi Engels, «yazarın görüşleri ne kadar gizli kalırsa eser için o kadar iyi olur» derken, onun toplumsal gerçekliği yansıtmakta yansız kalmasını değil, tersine gerçeğin sınıfsal yanını vurgulamasını istiyor. Koca Balzac bunun için büyüktür. Onu ölümsüz kılan bir sınıfın çöküşünü, başka bir sınıfın yükselişini görmesidir. «O zaman için yalnız onlar vardı» diyor Engels. Günümüzde, «geleceğin gerçek insanların» kim olduğunu söylemeye gerek var mı?

Aslında bunca alıntıda sonra başka şey söylemek gereksiz. Ama «Aysel Özakin, daha ilk yazdıklarından beri ilgiyle izlediğim, önemsedğim bir yazar.»

dedikten sonra, ilk hikâyesinden son hikâyesine bakış açısı hiç değişmemiş, hikâyesini sürekli geliştiren bir yazarı, bilinmez hangi önyargıyla harcamaya kalan bir eleştirmenin tutumuna değinmemek elde değil. Çünkü Doğan, yazısının sonunda ileri sürdüğü düşünceyi doğrulamak için, «söylemeyi amaçladığı şey adına» kınadığı tutumu benimliyor. Bu nedenle eleştirisini baştan sona değil, sondan başa okumak gerek. Söylediği şu Doğan'ın: «Özakin'in, hikâyesini, gerçekliği bozan, ona, inandırma ve etkileme gücünü yitiren aşırılıklardan, çağdışı romantizmden kurtarıp tipik bir insan ve yaşam yaşama değil, yaşamdan kurama ulaşması gerektiğini söyleyeyim. Her şey gibi kuramın da kaynağı yaşamdır çünkü.»

Son cümlesi dışında (genel bir doğrudur bu) Doğan'ın düşüncelerinin tam karşısını öne sürdüm ben. Üstelik Özakin'in asıl başarısının gerçekliğe, dolayısıyla kişilerine bakış açısından yattığını belirttim. Çünkü Özakin anlattığı insanları somut hayat koşulları içinde kavıyor ve toplumsal konumlarına bağlı olarak bir ilişkiler bütünü içinde veriyor. Sonra durağan, değişmez, kalıplaşmış insanlar değil Özakin'in kişileri. Hayattan soyutlanmadıkları için hayatın akışına bağlı olarak değişiyor, davranışlarıyla varoluşuyorlar. Gerçeklikleri buradan geliyor. Özlemleri, tutkuları, duyarlılıklarıyla sınıflarının damgasını taşıyorlar.

Mehmet H. Doğan, hikâyelerde hep yazarın kendisinin konuştuğunu, okura en küçük bir yorum payı bırakmadığını, kendi istediği sonuca ulaşmak için olayı zorlama ayrıntılarıyla beslediğini söylediğinden sonra «yazar Engels'in deyişimiyle 'gizli kalmayı' bilemiyor» diyerek gerçekliği çarpıtmakla suçluyor Özakin'i. Verdiği ilk örnek de «Küçük Şehrin Soğuk Geceleri» adlı hikâyeden. «Maden işçisi Ali'nin bir dağ köyünden getirilmiş bir kızla evlenişinin konu alındığı hikâyede, «Gerçek bir gözlem gücüne, anlamlı ve seçilmiş ayrıntılara dayatılarak anlatılsa gerçekten çok

şey verilebilecek olan böyle bir konu, yörüngesinden saptırılıp bazı kalıp sözleri söyleme aracı yapılmak istenince bütün ilginçliğini yitiriyormuş. Doğan'ın sapma dediği ayrıntı, bir işçi arkadaşının Ali'ye verilen üç günlük evlenme izninin az olduğunu söyleyerek, izinin bir haftaya çıkarılması için onu kıskırtması, birleşerek bunun sağlanabileceğini söylemesi... İşte Özakin, «düşünü ve Ali'nin evlenişini bahane ederek işçiler arasındaki dayanışmayı, patrona karşı bir direnişin başlatılışını anlatmak» istiyormuş. Yani Doğan'a göre, Özakin Ali'yi sınıfsal özünden soyutlasa gerçeği çarpıtmamış olacak. Üstelik Doğan'ın, Özakin'i aradan çekilmemekle, konuyu yörüngesinden saptırmakla suçlayıp bir bölüğünü alıntıdağı «kayıp sözler» on iki sayfalık hikâyede tam tamına 23 satır. Yer yer anlatılıyor denilen geline ise 76 satır ayrılmış. Böylece Doğan, Özakin'in hikâyesini de «tahrif»den çekinmiyor.

Ayrıca Özakin, hiç de gerçek hayatın dışında, başka bir deyişle tasarlanmış gerçeğe uygun kişileri anlatmıyor hikâyelerinde. Ali'yi maddi üretimi, maddi ilişkileri içinde kavıyor. Hikâyenin başka bölümlerinden örnek vermeyeceğim. Doğan'ın sapma olarak gördüğü, ama gerçekte kendisinin saptırdığı bölümden aktaracağım örneği. Arkadaşı, Ali'yi kandırmak için şu gerekçeleri öne sürer: «Yazık yahu, yazık sana! Sen adam olmazsın. Az mı anlattık? Çekinme ulan, patron senden çekinsin. O senin işine bir gece dayanabilir mi? Geceleri otelde kendisi, çağıda, dansta. Tatsızlık çıksın! Tatsızlık çıkmasın dersin her şey razı olacaksın. Diklenin de adam olun be yahu! Üç gün nedir evlenen adama? Bu yorgunluktan, uykusuzluktan sonra adamın kalkar mı kuşu?» Ne mi var bu ayrıntıda? Engels'i anmanın asil şimdi tam sırası işte: «...İnsanlar maddi üretimlerini ve maddi ilişkilerini geliştirerek, bu gerçek varoluşlarıyla birlikte düşüncelerini ve düşüncelerinin ürünlerini de değiştirirler. Haya-

ti bilinçlilik değil, bilinçliliği hayat belirler.» (Aynı yerde, s. 17)

Aslında Doğan'ın eleştirisi üzerinde durmaktansa, «Özakin'in hikâyelerini okuyun» demek yeterliydi belki. (Birikim'in önmüzdeki sayısında Özakin'in hikâyelerini daha ayrıntılı inceleyeceğim.) Ama bir eleştirmenin böylesine gerçeği çarpıtmasına dayanamıyor insan. Bakın şu düşüncelere: «Gerçekliğin, hikâyesinin daha başta söylemeyi amaçladığı şey adına, bildiri adına çarpıtılışına bir başka örnek verelim. 'Kazaya Uğrayan Mutluluk' adlı hikâyede, bir yaz günü tarlada çalışan köylülerle, lüks arabaları ya da 'konforlu ve emniyetli' otobüslerle denize, dinlenmeye giden daha üst tabakadan insanlar **zitlaştırılmak**, ikincilerin birincilere karşı her zaman birleşeceği, bir ortak cephe kuracağı anlatılmak isteniyor.» (Altılarını ben çiziyorum.)

Hangisini düzeltelim şimdi bu yanlışların? Ne demek **zitlaştırılmak**? Cephe Hükümetinin Milli Eğitim Bakanlığının buyruğuyla sosyoloji kitabı yazarlar bile «sınıflı toplum» gerçeğini kabulendikten sonra, kim neyi çarpıtıyor söyler misiniz? Özakin, «bildirisine destek sağlamak için karşı sınıftakileri gülünçleştirmek, ötekileriyse yüceltmek yöntemini» kullanıyormuş. Yok böyle şey. İroninin, ince bir alayın sanatta yeri olmadığı ne zamandan beri ileri sürülüyor. Gözlediği gerçeği anlatıyor Özakin. Hikâyeyi okumamışsanız, Doğan'ın sözlerinden sonra Özakin'in uzun uzun söylev çektiğini sanırsınız nerdeyse. Oysa köylü kelimesini bile kullanmıyor Özakin. «Kasketli, yemenili, esmer bir katabalık»tır anlattığı. Hem unutmuş bile başka gerçekleri eklemeyi: O otobüsler rasgele bir lokantada ya da çayhanede de mola vermezler. Özel, öteki otobüslerin durmadığı terminaleri vardır. Domates çorbaları, köpüklü ayranlar, daha bilmemeleri ünlüdür bu terminalerin. Omuzu apoletli, beyaz gömlek giyer şoförleri gerçekten. Ötekiler de geyer, doğrudur; ama tiril tiril, tertemiz değildir göm-

lekleri. Uzun söze ne hacet. Ayırımı görmek için Topkapı'ya gidip şöyle bir dolaşmak yeterlidir otobüsler arasında. Bunu anlatmak mıdır gerçekliği çarpıtmak?

Sonra şu yargı: «Güvenin, temizliğin, insanca davranışın bir burjuva lüksü sayılıp güldürü konusu edilmemesinin yanlışlığı bir yana, yurt dışında çalışan çoğunluk işçilerin, artık yurt içinde de öyle otobüse filan yüz vermeyip uçakla yolculuk etmeye başladıkları gerçeğini —hem de çocuk çocuk— nereye oturtacağız?» Ben söyleyeyim sayın Doğan: Kapitalizmin faziletine. Böyle bir mantık, sonuçta bu noktaya ulaşacaktır çünkü.

Niye uzatıyorum sanki? Bir yılda «1976'da Şiirimizi» değerlendiren Doğan'ın, Behçet Necatigil'in şiirlerinden seçmeleri kapsayan «Sevgilerde» adlı kitaba Doğan Hızlan'ın yazdığı sunuyu Konur Ertop'a maledivermesini bilmezmiş gibi... Hele yine aynı yılda benim bir yazımdan yaptığı alıntıyı kendi görüşüne uygun biçimde kullanışını görmemiş gibi...

TDK'NA ÜYELİK SORUNU

Yıllardan beri kanayan bir yaradır Türk Dil Kurumu'na üye olma sorunu. Birçok sanatçı ve yazarın üyelik başvurusu geri çevrilmiştir yönetim kurulunca. Üyelğe alınmayanlar arasında, Türkçenin özleştirilmesine gönül verenlerin, katkıda bulunanların oluşu bir yana, TDK Ödülü'ne değer görülmüş sanatçıların da bulunuşu konunun tartışılmasına yol açmıştır sık sık. Üstelik her kurultayda bu durum eleştirilmiş, çözüm önerileri getirilmiş, dileklerde bulunulmuş, ama çok şey değişmemiştir.

Sorun şudur: TDK'na üye olmak isteyenler, tüzükte belirtilen koşulları yerine getirdikten sonra başvuruları yönetim kurulunda görüşülmekte ve oylanmaktadır. Oylama gizli olarak yapılır. Üye olabilmek için yönetim kurulu üyelerinin üçte ikisinin oyunu almak gereklidir. İşte her şey bu noktada düğümlenmektedir. Nedense, oylama öncesi yönetim kurulunda olumlu bir hava eserken oylama so-

nucu hiç de beklenildiği gibi çıkmamaktadır.

Daha somut örnekler üzerinde konuşalım şimdi.

Şubat ayında yapılan yönetim kurulu toplantısından önce kimi girişimlere tanık olundu. Gerçi son kurultayda ilgili tüzük hükümlerinde bir değişiklik yapılmamıştı, ama daha tutarlı görünen bir yönetim kurulu seçilmişti ve eleştirilere yol açan üyelik konusu iyi niyetle çözülmek isteniyordu. Bunun için de araçlar yoluyla Yaşar Kemal, Aziz Nesin, Fakir Baykurt gibi ünlü sanatçıların üyelik için başvuruları isteniyor, üye olmalarının sağlanacağı yolunda çalışılacağı belirtiliyordu. Tüzük uyarınca kurum yöneticileri açık çağrıda bulunamadıklarına ve üyelik için üye olmak isteyen başvuruları gerektirgene göre başka yol yoktu. Bu «gayriresmî» çağrı üzerine, Yaşar Kemal, Aziz Nesin ve Fakir Baykurt'un üyelik için başvuruları sağlandı. Ayrıca kurum üyesi kimi arkadaşlar başkalarının da başvurmasını sağlamaya çalışıyorlardı.

Sonra bakın ne oldu:

Geçtiğimiz ay toplanan TDK Yönetim Kurulu'nca Yaşar Kemal, Aziz Nesin, Fakir Baykurt, Ülkü Tamer ve Ümit Kaftancıoğlu üyelğe kabul edildi, ama Sadun Tanju ile Bekir Yıldız'ın üye olma istekleri geri çevrildi. Sorunun özünde bir değişme olmadığını kanıtıyordu bu.

Neden böyle olmuştur? Sadun Tanju'nun ve Bekir Yıldız'ın üyelğe kabul edilmeyişinin nedeni ne olabilir? Görünürde hiçbir neden yoktur. Gizli oylama yapılmış, adigeçen yazarlar yeterli oyu alamamışlardır. Tıpkı daha önce başkalarının da alamadığı gibi. Ümit Kaftancıoğlu ile Ülkü Tamer'in ikinci başvurularınıymış bu. Ayrıca Tamer TDK Ödülü'nü de kazanmıştır. Yaşar Kemal, Aziz Nesin, Fakir Baykurt ise reddedilmeleri durumunda olaya yol açacak adlardır. Oysa Bekir Yıldız edebiyat çevrelerinde düşmanı çok bir sanatçıdır. Sadun Tanju kendisini reddedenler kadar küçülmeyecek bir yazardır (Bu sözüm olumsuz

oy kullananlardır). Hem sonra... falan filan.

Olay, son günlerde ilginç boyutlara ulaştı. Ülkü Tamer, bu durumda üyeliğin çekildiğini açıkladı. Anlayanlar için üzerinde durulması gereken bir protestodur bu. Bekir Yıldız ise Türkiye Yazarlar Sendikası'na üye yazarları tavrı olmaya çağırıyor. Bu çağırının benimseneceği kuşkuludur. Ama şöyle ya da böyle kuruma üye olan ya da olmayan yazarların ortak bir davranış çevresinde birleşmeleri gerekmektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla, eleştirilerin yoğunluğu yöneticileri terdihin etmiş, bir tür savunmaya geçilmiştir. Ayrıca sağın eleştirileri karşısında görece bir güç kazanma isteği de sezilmektedir bu üstü-kapalı girişimlerin ardında. Şüphesiz, yazar ve sanatçıların kurum dışı bırakılmalarından üzüntü duyan iyi niyetli üyelerin varlığı da unutulmamalıdır. Ama ilgili tüzük hükümleri değiştirilmedikçe ne bu sorun çözülebilecek ne de yöneticilerin gerçekten iyi neyetti olduklarına inanılacaktır. Çünkü «gizli oy ve üçte iki çoğunluk» koşulu, her zaman minareyi çalmak isteyenlerin kılıfı olacaktır.

ATILLA ÖZKIRIMLI

«EMPERYALİZM, AZGELİŞMİŞLİK, VE TÜRKİYE» ÜZERİNE NOTLAR

Birikim Yayınları bir süre önce Çağlar Keyder'in küçük bir kitapçığını yayımladı. **Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye** hacim bakımından pek iddialı değil ama, yerli araştırmacılarımızın yayımladıkları «ağır tonolu» kitapların birçoğundan da önemli, kanımca. Kitabın önemi, emperyalizm ve azgelişmişlik gibi Marksist düşünceyi ve işçi sınıfı hareketini elli küsur yıldır uğraştıran oldukça karmaşık sorunlara son ve kesin bir cevap getirdiğinden değil. Böyle bir iddiası da yok. Kitabın önemi, bu karmaşık sorunların henüz ye-

terince çözümlenmemiş olduğunu ve çözüme —ya da çözümlere— yaklaşabilmek için alışıl-gelmiş, kemikleşmiş ve üzerinde tartışmanın gereksizliğine inanılmış kimi tez ve kavramları terketmenin zamanının gelip geçtiğini göstermesidir. **Önemli olan, Çağlar Keyder'in ileri sürdüğü tezleri bütünüyle desteklemek ya da toptan yadsımak değil, günümüzde ekonomik ve toplumsal olguların ulaştığı yeni boyutları ve Marksist düşüncelerce ileri sürülen yeni tezleri —«yeni tez» demek, eskilerini toptan yadsıyan, aydın işi «orijinallikler» demek değil elbette— göz önüne alarak; sosyal pratiğin gerisinde kalmamak için emperyalizm-azgelişmişlik sorunsalı üzerindeki tartışmanın yurdumuzda da geliştirilmesidir.** Bu ise, dogmacılığın sol düşünce üzerindeki egemenliğinin yıkılmasını gerektiriyor. Aslında başlangıç için sözkonusu egemenliğin biraz sarsılması bile yeterli. Çağlar Keyder'in bu görevi yerine getirdiğini öne sürebiliriz.

Amacım Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye'nin ileri sürdüğü görüşlerde katılmadığım ya da yeterince kanıtlanmamış yanları eleştirerek, yukarıda sözünü ettiğim tartışmaya katılmak. Yazımın eleştirel nitelikte oluşu, Çağlar Keyder'in savunduğu görüşleri tümüyle yadsıdığım izlenimi uyandırmamalı. Kitapta katıldığım, benimsediğim düşünceler de yer alıyor. Örnek vermek gerekirse, sanayileşmeyle gelişmeyi özdeşleştiren yanılığının yıkılması ve ekonomizmin eleştirisi ilk aklıma gelenler. Ne var ki, kitabın bütünsel değerlendirmesi oldukça uzun bir araştırma yazısını gerektirir. Bense yazımda, tartışmaya açık birkaç konuda görüşlerimi belirtmekle yetineceğim.

I. Sömürü (değer aktarımı) mekanizmaları üzerine

Kitapta bir ülkenin diğer bir ülkeyi sömürmesinin —sermayenin iş gücünü sömürmesi değil— üç yoldan mümkün olduğu belirtiliyor: kâr transferi yoluyla —kâr transferinin ya da çıkan

sermayenin giren sermayeyi aşığı durumda—, sermayenin organik bileşiminin farklılığından doğan değer aktarımı yoluyla, ve ücret farklılığından kaynaklanan eşitsiz mübadele yoluyla.

Yazar bu üç sömürü biçiminden sonuncusunun, yani eşitsiz mübadelelerin esas sömürü biçimi olduğunu ileri sürüyor. Bu görüşe karşı olmamakla birlikte yeterince kanıtlanmadığını sanıyorum. Nitekim yazar ikinci sömürü biçimi (organik bileşimin farklılığı) üzerine hiçbir değerlendirmede bulunmuyor. Öte yandan azgelişmiş ülkelerden merkeze kâr transferi sorunu yeterince incelenmemiş. Oysa gerçek kâr transferini saptayabilmek için yabancı şirketlerin ilân ettikleri resmi kâr oranları oldukça yetersiz ve yanıltıcı. Gerçek kâr transferinin, görünen kâr transferinden daha yüksek olmasına neden olan çeşitli etkenler var. Bu etkenlerden en önemlileri yüksek faturalama (surfacturation) ve teknoloji transferidir.

Yüksek faturalama olayı kısaca şöyle açıklanabilir: çokuluslu şirketlerin azgelişmiş ülkelerdeki kolları, girdilerinin —yatırım ve ara malları— büyük çoğunluğunu merkezdeki ana şirketlerinden satın alıyorlar. Bir başka deyişle, azgelişmiş ülkelerin merkezden yaptıkları ithalatın önemli bir kısmı çokuluslu şirketlerin içsel meta dolaşımı durumunda. Azgelişmiş ülkede üretim yapan bir yabancı şirketin, vergiye bağlı kârını oldukça düşük göstermeye çalışması son derece doğal. Bunu başarmanın yoluysa **ana şirketin koluna sattığı metalleri, aynı kullanım değerine sahip metallerin dünya pazarındaki fiyatlarından daha yüksek fiyatlarla satması.** Önemli olan çokuluslu bir şirketin kollarının kâr oranlarını ayrı ayrı maksimize etmeleri değil, kâr oranının şirketin bütünü seviyesinde marksimize edilmesidir. Görüldüğü gibi gizli bir kâr transferi söz konusu.

Yüksek faturalama yoluyla gerçekleşen kâr transferini hesaplamak oldukça güç iş. Bunun-

la birlikte, bazı Latin-Amerikalı iktisatçıların bu konuda çalışmaları var.¹ Bu iktisatçıların değişik ülkelerde ve değişik üretim kollarında yaptıkları hesaplar, söz konusu faturaların % 155 ile % 25 arasında şişirildiğini gösteriyor. Lupo'nun ileri sürdüğü veri² temel alınarak 1972 yılı Meksika için yapılan bir hesaba göre, yüksek faturalamayı % 30 kabul edersek, 180 milyon dolarlık bir gizli transferin gerçekleştiği anlaşılıyor. Aynı yıl görünen kâr transferi ise 136 milyon dolar.³ Böylece 1972 yılında Meksika'dan merkeze transfer edilen gerçek sermaye 316 milyon tutuyor.

Teknoloji transferi sorununa gelince: çokuluslu şirketlerin azgelişmiş ülkelerdeki kolları iki nedenle teknoloji maliyetlerini yüksek gösteriyorlar: teknoloji ithalâtı üzerinden alınan vergi, kâr üzerinden alınan vergiden çok daha yüksek olduğundan⁴ ve/ya da ana şirketin geliştirdiği teknolojiyi kullandıklarından. Yaklaşık bir hesaba göre teknoloji maliyeti normale indirildiğinde, görünen kâr oranını % 15 ile % 40⁵ arasında artırmak gerekmektedir. Bu durumda da gizli transfer söz konusudur.

Yabancı şirketlerin kâr transferleri, azgelişmiş ülkelerdeki sermaye birikimi biçimine yakından bağlıdır. Bu biçimi açıklama-ya girişmeksizin kısaca şunu belirtmekle yetineceğim: yabancı şirketler, yatırım olanaklarının daraldığı —iç pazarın sınırları ile ilgili olarak— dönemlerde kârlarının büyük çoğunluğunu transfer ediyorlar ve buna paralel olarak giren yabancı sermaye oranı azalıyor. Bu gibi dönemlerde, gizli kâr transferi ile ilgili açıklamaları da göz önüne alarak, çıkan sermayenin giren sermayeyi aşığı düşünülebilir.

Sonuç olarak, kâr transferi yoluyla sömürünün ancak düşük konjonktür dönemlerine —genel kriz— özgü bir mekanizma olduğu görüşünü savunmak, sorun bütün karmaşıklığıyla incelenmediği sürece, olanaksızdır.

II. Uluslararası yeni işbölümü ve uzmanlaşma sorunu

Yazarın uluslararası yeni işbölümüyle ilgili tezi şöyle özetlenebilir (s. 72, 73): standartlaşmış metalleri üreten üretim kollarının periferiye bırakılması ve merkezin yeni metallerin üretiminde uzmanlaşması. Anlaşıldığı gibi kullanım değeri birbirinden farklı sanayi ürünlerinin (otomobil, bilgisayar gibi) yeni bir işbölümü sonucu periferiye merkez arasında paylaşılması sözkonusu. Haksızlık etmeyelim; yazar, merkezin eski metalleri yeni bir teknolojiyle üretmeye devam etmesine de değiniyor (s. 73). Ama bu olgudan bir daha hiç söz edilmiyor. Verilen örnekler de bu görüşümü kanıtlayıcı nitelikte: «Özellikle çok gelişmiş ülkelerin hava kirlenmesi v.b. sorunlarla uğraştıkları şu sırada, örneğin işgücü yoğun demir-çelik tesislerini dışarı göndermemeleri için hiç bir sebep yok» (s. 79). «İlerde Detroit'in buğday tarlası olup bütün otomobillerin Brezilya, İspanya ve Türkiye'de üretildiğini görürsek şaşmamalıyız» (s. 80)

Böyle bir işbölümünün gerçekleşebilirliğini tartışmadan önce bazı kavramların üzerinde kısaca duralım. Üretim kolu nasıl tanımlanabilir? Geleneksel tanımla şöyle formüle edebiliriz: kullanım değeri toplumsal olarak kabullenilmiş bir metayı üreten tüm fabrikaların oluşturduğu üretim sistemi. Örneğin otomobil. Çok farklı tipte ve değerinde otomobil ürettiğini biliyoruz. Ama hepsinin kullanım değeri aynı. «Yeni meta» kavramına gelince: yanılmıyorsam bu kavram, yazarın kullandığı biçimiyle, iki ayrı gerçekliği ifade ediyor; 1 — Eski metallerin yeni bir teknoloji ile üretilmesi. Yeni meta yeni bir kullanım değeri yaratmıyor. Örneğin siyah beyaz televizyon yerine renkli televizyon üretilmesi. 2 — Yeni bir kullanım değeri yaratan yeni metaller. Örneğin bilgi sayar. Bu anlamda yeni metaller yeni üretim kollarının doğmasına yol açıyorlar. «Üretim kolu» ve «yeni meta» kavramlarının içeliklerini belirginleştirdikten sonra konumuza dönelim.

Günümüzde gözlemlenen, geleneksel üretim kollarının merkez tarafından periferiye terk edilme-si yerine, bu üretim kollarının merkezde yeni metalleri —aynı kullanım değeri—, periferideyse standartlaşmış —kapitalist rekabet ve teknolojik gelişme sonucu merkezde tüketim kapasitesini yitirmiş— metalleri üretme eğilimidir. (Hong Kong ve Tayvan gibi özel nedenlere bağlı birkaç sınırlı örnek bir yana bırakılırsa.) Merkez tekstil, demir-çelik gibi üretim kollarını terk etmiş değil, terkeceğini de sanmıyorum, ama bu kollar yeni metaller üretiliyorlar. Bu nedenle merkez periferiden, eskiden ürettiği ama bugün üretimini terkettiği sanayi ürünlerini ithal etmiyor.

Yazarın geliştirdiği modelin işlediğini düşünürsek, yeni işbölümünün gerçekleşmesi kaçınılmaz oluyor. Modelin iç tutarlılığı kabullenilirse, kaçınılmaz kıldığı sonucu da kabullenmek gerektiği savunulabilir. Kanımca sorun onca basit değil. Model kendi içinde tutarlı olmakla birlikte, karşıt eğilimler doğuran kimi etkenler ekonomi dışı olarak değerlendirilip model dışı bırakıldığından, kapitalist üretim tarzının dünya çapında gelişmesini kavramada yetersiz kalıyor. Kapitalist üretim tarzının gelişmesinin ekonomi dışı etkenlerden soyutlanamayacağını biliyoruz. Üstelik ekonomi içi, ekonomi dışı bir ayrımın tarihsel maddecilik kuramıyla hangi ölçüde bağdaştırılabileceği ayrı bir tartışma konusu.

Kanımca modelin gerçekleşebilirliğine karşı etki yapan çeşitli engeller var. Ben, ilk elde aklıma gelen iki engeli değineceğim: dünya ulaşım şebekesi ve merkezde istihdam sorunu.

II. Dünya Savaşından bugüne dünya ticaret hacmi önemli bir gelişme kaydetmekle birlikte, üretilen malların büyük bir kısmı pazarda tüketiliyor. Büyük çapta ihracat yapan ülkeler bile (örneğin Japonya, Almanya) üretimlerinin ancak yaklaşık olarak % 30'unu ihrac ediyorlar. Oysa modelin öngördüğü yeni işbölümü, bu oranın, birçok ülke